

ERIK DAHMÉN:

Svensk ekonomi – en nedtystad skandal

En serie samverkande faktorer resulterade i den exceptionella ekonomiska utveckling som präglade Sverige under mer än 100 år. Då läget "normaliserades" i mitten på 1960-talet fortsatte man som tidigare, vilket lett till inflation, arbetslöshet och en stor utlandsskuld.

Den sk "svenska modellen" för ekonomisk politik och en "välfärdsstat" har det alltför länge talats väl om. Vi borde nu skämmas för den "svenska skandalen" och låta den skamkänslan leda till någorlunda klokt handlande i fortsättningen, skriver författaren.

Den långsamma ekonomiska tillväxten under det senaste tiotalet år har fått följder som de flesta hushåll direkt eller indirekt fått kännning av. Reallönerna efter skatt har stagnerat och inte heller den reella standarden, i vilken ingår även en del av det som man får för skatterna, har förbättrats mycket. Detta har man naturligtvis märkt. Kunskaperna om orsakerna och om den verkliga innebörden av förloppet är däremot av allt att döma särdeles bristfällig. Inte är det många som tänker på den avgörande förklaringen till att följderna inte blivit ännu värre. Detta bidrar till vanföreställningar beträffande förutsättningarna att framöver få till stånd en höjning av levnadsstandard.

Det är anmärkningsvärt, att analyser av det historiska förloppet förekommer så sällan i en för vanligt folk lättillgänglig form. Detta låter sig inte ursäktas med hänvisning till att sammanhangen är alltför komplicerade. Det är de nämligen inte. För att handla om nationalekonomi är de för en gångs skull enkla.

I radio nämns då och då väsentligheter rörande de historiska sammanhangen. I TV däremot nästan ingenting alls. Pseudohändelser, som anses vara partipolitiskt särskilt intressanta och/eller rör enskilda affärer, och, inte minst, sådant som kommer från den stora klagomuren och den vid denna placerade kravmaskinen ges där i stället stort utrymme. Mängder av korta intervjuer, under vilka knappast något av värde ens i bästa fall hinner sägas, upptar tillsammans en tid som skulle kunna användas mycket bättre i samhällsekonomiska program. I offentlig debatt gör sig inte många ekonomer hörda beträffande annat än det som

Erik Dahmén är professor i nationalekonomi med ekonomisk och social historia samt knuten till SE-banken.

de tycker *borde* göras, dvs rörande sådant som för det mesta är "politiskt omöjligt" eller, ännu värre, skulle rubba den centrala fackliga rörelsens cirklar och ställning. De fåtaliga journalister som i dags- och fackpress försöker sig på ordentliga analyser av annat än dagsaktuella och konjunkturella frågor läses av få och påverkar ännu färre. Hur många beslutsfattare tar intryck av Sveriges i sak och form mest framstående, regelbundet återkommande skribent i samhällsekonomi, Nils-Eric Sandberg i DN?

På politikerhåll och i ledande fackliga kretsar vet man naturligtvis i grund och botten vilka de omedelbara orsakerna varit bakom den svaga ekonomiska utvecklingen, även om sanningen tydligen helst förträngs i medvetandet. Man har också på många håll de kortsiktiga, konjunkturella perspektiven ganska väl klara för sig. Punktvis bedrivs upplysningsverksamhet bland de egna "gräsrotterna". Men en mer offentlig pedagogik från detta håll rörande sådana djupt rotade långsiktiga problem som man kan få grepp om bara med hjälp av analyser av det förflutna är både sällsynt och, framför allt, halvkväden. Förmodligen är man rädd för att försök att offentligt klargöra vad som hänt skulle kasta ett otrevligt avslöjande ljus över den politik som bedrivits så länge av socialdemokratiska och borgerliga regeringar och riksdagar. I båda fallen på ett sätt som respektive partier i sina oppositionsställningar varit mer eller mindre medskyldiga till. På nuvarande regeringshåll anses det nog också vara stor risk för att en sådan upplysningsverksamhet skulle misslyckas och då göra mer skada än nytta, i varje fall för partiet. Förekomsten av många kriti-

ker i de egna leden, bland vilka somliga gjort sig högljutt hörda i vinter, kan ses som ett tecken på att den rädslan inte är alldeles obefogad. Kritikerna kan inte gärna ha undgått att nås av upplysningsverksamheten men huvudinnehållet i de anmärkningar mot regeringen, som koncentreras kring vad man betraktar som misslyckad fördelningspolitik, tyder på att denna verksamhet varit förgäves.

Vad är det då som för länge sedan borde ha sagts i bättre klartext och i dag borde upprepas ofta? För en gångs skull rymms detta på få sidor. Framställningen i det följande inleds med en erinran om historiska fakta rörande svensk ekonomi

Offentlig pedagogik rörande långsiktiga problem som man kan få grepp om bara med hjälp av analyser av det förflutna är sällsynta.

fram till 1960-talets mitt. Den fortsätter med en skildring av vad som därefter skett och slutar med ett exempel på en av de mest stolliga föreställningar som nått offentligheten på mången god dag.

Andra hälften av 1800-talet

Ända sedan 1800-talets mitt har Sverige haft en exceptionell tur ifråga om förutsättningarna för ekonomisk utveckling. Denna tur, manifesterad i ett flertal förhållanden, saknar motsvarighet i den övriga världen. Några av dessa förhållanden förtjänar att nämnas särskilt.

Vi har haft riklig tillgång på värdefulla råvaror och en i relation till landarealen

liten befolkning utan sådana etniska eller språkliga motsättningar som skapat problem för många andra länder. Inga krigshändelser har berört svensk mark. På andras krig har vi blivit föga lidande under pågående fientligheter. Därefter har vi i huvudsak haft fördel av vad som hänt inom de i krigen indragna länderna. Krimkriget i början av 1850-talet, exempelvis, blev till stort ekonomiskt gagn för oss, främst och mest direkt för jordbruket, som just då blivit färdigt med sina skiftesreformer. Vi kunde nämligen exportera mycket havre till Storbritanniens miljontals hästar, som förut fått sådan främst från Ryssland. Jordbrukets rikligt

Ända sedan 1800-talets mitt har Sverige haft en exceptionell tur ifråga om förutsättningarna för ekonomisk utveckling.

flödande inkomster bidrog på ett flertal vägar till att stimulera både handel, industri och bankväsen. Handelshusen, som ordnade den mesta exporten inte bara av havre utan också av likaledes livligt efterfrågade sågvaror och järn, samt förmedlade många kontakter med det industriellt och finansiellt mer utvecklade Storbritannien, initierade, bedrev och/eller finansierade många slags företagarverksamhet. När tiderna försämrades för jordbruket från 1870-talets senare del som följd av konkurrens från expanderande jordbruk i USA och Australien, en konkurrens som förutsatte och blev särskilt kännbar genom att transportkostnaderna över haven blivit betydligt lägre, kom i stället en industriell utveckling i

full gång inte endast på bruksorterna utan även i städer och andra, ibland nya, tätorter. Till all lycka blev det samtidigt möjligt för drygt en miljon människor, huvudsakligen egendomslösa sådana, att emigrera, främst till USA. Detta bidrog bl a till att det inte blev sådana allvarliga sociala problem och svårbemästrade politiska förhållanden som högst sannolikt skulle ha gjort den fortsatta industriella utvecklingen långsammare.

Första hälften av 1900-talet

Det industriella genombrottet kring sekelskiftet underlättades i avgörande grad av att vi kunde låna mycket stora belopp utomlands, främst i Frankrike, för finansiering av kapitalkrävande järnvägsbyggen och stadsbyggnation. Indirekt betydde detta mycket också för bankväsendets och den inhemska kapitalmarknadens utveckling. De i utlandet emitterade obligationerna kunde senare köpas tillbaka till kurser som fallit långt under pari. Det kunde vi göra med de valutor vi tjänat tack vare mycket gynnsamma exportmöjligheter.

Att vi undgick Första världskriget gjorde det lättare än för flertalet andra länder att efter en kris alldeles i början av 1920-talet få en snabb ekonomisk utveckling. Avbrottet på grund av den internationella depressionen 1931–1933 blev kortvarigt och längre fram på 1930-talet fick vi ekonomisk nytta av Tysklands upprustning. Efter Andra världskriget, som vi slapp att dras in i genom en häpnadsväckande serie tursamma omständigheter, stod vi med oskadad befolkning och oskadat näringsliv, när de mer eller mindre krigsskadade ländernas

akuta varubehov skulle tillfredsställas. Liberaliseringen av världshandeln blev till alldeles särskilt stor glädje för ett så litet och mycket utrikeshandelsberoende land som Sverige. Det allra mesta gick oss därför väl i händer fram till mitten av 1960-talet. Därefter fick vi möta hård och delvis annorlunda beskaffad konkurrens på mycket bredare front än tidigare från länder som stegvis hunnit ikapp oss och från nyindustrialiserade sådana. Detta kan ingalunda kallas för otur. Det var helt enkelt fråga om en normalisering.

Politisk aningslöshet

Det vore intressant att veta huruvida den mer än sekellånga, exceptionella tur vi således haft inte bara gjort oss bortskämda och kommit oss att överskatta vår duktighet och klokhet i uppbyggnaden av en "välfärdsstat" utan också bidragit till den anmärkningsvärda handfallenhet vi visade, när det inte längre var möjligt att segla nästan enbart i förlig vind. Seglatsen blev länge föga lyckad och i perioder av motvind blev kryssningsförmågan miserabel. Vi visade med andra ord ringa anlag för anpassning, i synnerhet under de första tio à femton åren. Det värsta utslaget härav var, att vi politiskt och ekonomiskt-politiskt i stort sett fortsatte som om det mesta i de yttre förutsättningarna artade sig ännu bättre än tidigare, när det i verkligheten förhöll sig alldeles tvärtom. Ambitionsnivån ifråga om politiska inflytanden på resursanvändningen och inkomstfördelningen höjdes sålunda ännu snabbare än förut, trots att kakan inte längre växte som då. Tillväxtförutsättningarna försämrades

inte endast av de yttre omständigheterna utan även av nya inslag av tröghet i flera av de anpassningsmekanismer som nu skulle ha behövts mer än tidigare. Detta blev fallet bla på arbetsmarknaden och på andra områden där väl etablerade särintressen styrde starka organisationer. Också kapitalmarknaden blev mindre effektiv, närmast som följd av kombinationen inflation, höjt skattetryck, irrationella beskattningsregler och ett nät av regleringar inom landet och vid gränserna. Den solidariska lönepolitiken i sina skiftande dräkter, som tidigare, då vinden var i ryggen, i stort sett gynnsamt

Politiskt och ekonomiskt-politiskt fortsatte vi i stort sett som om det mesta i de yttre förutsättningarna artade sig ännu bättre än tidigare.

påverkat den industriella utvecklingen, drevs hårdare när förutsättningarna för sådan gynnsam påverkan i huvudsak bortfallit och det i stället kunde bli åtskilliga skadeverkningar.

Genom allt detta och åtskilligt annat bäddades för den förut okända konstellationen betydande arbetslöshet, stagnation, inflation och underskott i utrikeshandeln. Utgångsläget i det svenska folkhushållet var emellertid vid 1960-talets mitt så gott och de inom industrien insatta åtgärderna mot de akuta kris-symptomen så pass effektiva att de klart synliga verkningarna av de yttre och inre förändringarna till det sämre dröjde en tid. När de slutligen slog igenom med full kraft, råkade det sammanfalla med de

våldsamma oljeprishöjningarna, som även de medförde betydande anpassningskrav. Huvudet stacks då alldeles särskilt långt in i busken. Olika regeringar och en såväl i historiskt som i internationellt perspektiv onormalt illasinnad opposition under åren 1976–82 åstadkom tillsammans en ekonomisk politik som på kort sikt lindrade plågorna för företagsägare, kreditgivare och anställda men i mångt och mycket fick ett skadligt inflytande på utvecklingsförutsättningarna på något längre sikt. Inte förrän några år in på 1980-talet hade den på många håll långtgående, strukturella an-

fande de ekonomiska orsakssammanhangen i stort och deras följder.

Utlandsskulden

Statsbudgeten råkade snabbt i väldig obalans. Utgifterna sköt i höjden mycket snabbare än inkomsterna – trots världens högsta skattetryck. Den offentliga sektorn tog in anspråk en större del av produktionsresurserna än i något annat land. Inflationen blev betydande och den ekonomiska tillväxten usel. Valutakriser kunde uppskjutas först med stora utlandslån och därefter med fortsatta sådana lån i kombination med försök att underlätta exporten och hålla konsumtionen och importen tillbaka med hjälp av upprepade devalveringar. Utlandsskulden är nu så stor att 10 à 12 procent av exportinkomsterna kommer att gå åt till räntor. Omräknat till svenska kronor uppgår den netto till minst 160 miljarder kr. Mera precist än så kan den av flera skäl, framför allt osäkerheten i värderingen av industriens utlandstillgångar, inte beräknas. Detta betyder minst 20 000 kr per person och mycket större belopp för flertalet hushåll. Lånen har inte i huvudsak använts till att bygga ut och förbättra näringslivet utan har till stor del betalats den även efter devalveringarna alltför höga konsumtionsnivån och därför också alltför stora importen. Utan dessa stora lån skulle alltså, under i övrigt oförändrade omständigheter, en kraftig sänkning både av reallönerna och av levnadsstandarden ha blivit följden.

Det hade varit illa nog, om det hade stannat vid denna utlandsskuldssättning utan motsvarande utbyggnad av näringslivet. Men särskilt illa är det att den

Det bäddades för den förut okända konstellationen betydande arbetslöshet, stagnation, inflation och underskott i utrikeshandeln.

passning inom industrien genomförts som borde ha kunnat ske betydligt snabbare. När nu, sent omsider, mycket härvidlag hunnit uträttas, har vi en visserligen i stort sett högeffektiv och konkurrenskraftig men med tanke på den samhällsekonomiska obalansen och förestående påfrestningar alltför liten industri. Hur det är med dess utvecklingskraft, som är någonting annat än konkurrenskraft, är ännu ovisst.

Det är en utmaning för den samhällsvetenskapliga forskningen att klarlägga de beslutsprocesser som blev avgörande för statsmakternas politik och intresseorganisationernas reaktioner. Det finns här en hel del frågetecken. Några stora sådana finns däremot inte beträff-

svenska kronans internationella värde på de utländska valutamarknaderna samtidigt försämrats med omkring 40 procent så att inflationstrycket blivit större än som annars hade behövt bli fallet. Man kunde på grundval av god teori och beprövad erfarenhet från andra håll ha väntat sig, att den väldiga upplåningen skulle ha onödiggjort devalveringarna eller, omvänt, att dessa skulle ha gjort det onödigt att låna så mycket. Men Sverige har alltså både skaffat sig en mycket stor utlandsskuld och gjort stora devalveringar. Att trots importfördyringen konsumtionen även fortsättningsvis blivit alltför stor och investeringarna alltför små beror på att alla grupper försökt kompensera skattetrycket och prisstegringarna med penninginkomsthöjningar, som förutsatt en snabb rotation på sedelpressarna. Då dessa höjningar trots den alltför stora import de bidragit till inte räckt för att hålla uppe realinkomsterna, har hushållen kraftigt minskat sitt nettosparande i pengar, kanske ned till noll eller därunder.

Hur ter sig detta märkliga förlopp i en internationell jämförelse? Svaret är följande: Somliga länder har devalverat ungefär lika mycket som vi men då inte samtidigt lånat så stora belopp. Andra, som också devalverat, har även de lånat mycket men har inte använt det mesta till konsumtion. Finland hör hit, för att nu nämna ett näraliggande exempel. Där har devalveringarna, som man fö, när de inte kunde väntas fungera som förut, slog av takten på just när Sverige gjorde motsatsen, bidragit till att hålla konsumtionsökningen i schack så pass väl att utrymme skapats för stora investeringar i näringslivet. Det finns också exempel

på länder som parallellt med betydande utlandsupplåning haft ett finansiellt nettosparande i hushållen och kunnat hålla även investeringarna väl uppe. Slutligen finns det sådana som varken devalverat eller lånat men investerat mycket i näringslivet och lyckats upprätthålla god tillväxttakt. Ingenstans i industrilandskretsen finns någon motsvarighet till vad som hänt i Sverige – det land som på sin tid hade det bäst förspänt av alla.

Vanföreställningar om aktiemarknaden

Hurudant opinionstrycket i landet är just nu kan lätt noteras. Kraven på höjningar av reallöner och levnadsstandard efter så många magra år, som alltså skulle ha

Utlandsskulden är nu så stor att 10–12 % av exportinkomsterna går åt till räntor.

blivit ännu magrare, om inte utländska sparare ställt så mycket pengar till vårt förfogande, är både mer långtgående och mer argisinta än de rimligen skulle vara, om innebörden av det som hittills skett och av det aktuella läget, framför allt den stora utlandsskulden, hade varit bättre insedd.

Regeringen avkrävs nu garantier för att höjningar skall komma till stånd och beskylls samtidigt för att låta "miljardvinster" på aktier lägga hinder i vägen. Bland andra finansministern påpekar då och då, att stora penninglönelyft bara kan leda till fortsatt inflation och arbetslöshet, inte till höjda reallöner. Även om denna sanning nog inses på rätt många

håll, kräver alla grupper att få större inkomsthöjningar än alla andra. Alla kan nämligen räkna sig antingen till en "låg-lönegrupp" eller till de "eftersläpande". Det likaledes riktiga konstaterandet, att det är ökad produktion och bättre möjligheter att betala import med export, ingenting annat – med undantag för fortsatt stor utlandsupplåning – som kan resultera i standardhöjningar, skulle med fördel kunna underbyggas med historie-skrivning av det slag som ovan skisserats. Dessutom borde det oftare och mer utförligt klargöras hur enfaldigt och/eller remarkabelt okunnigt det är att tro, att

Ingenstans i industrilandskretsen finns någon motsvarighet till vad som hänt i Sverige – det land som på sin tid hade det bäst förspänt av alla.

en indragning av vinster på aktievärdestegringarna, höjd omsättningsskatt på aktiehandeln, fortsatt stopp för utdelningshöjningar och annat liknande skulle kunna resultera i nämnvärd standardhöjning för löntagarna. Det skulle inte bli fallet ens på kort sikt. Varken aktierna eller fabrikena kan nämligen förvandlas till standardhöjande konsumtion. Såvida vi inte säljer dem till utlänningar och köper konsumtionsvaror och tjänster för pengarna. Eftersom utdelningsinkomsterna efter skatt uppgår till mindre än en halv procent av totala lönesumman efter skatt finns inte heller där något av bety-

delse att hämta. Någon nämnvärd höjning av löntagarnas standard skulle det inte kunna bli ens om aktieägarnas konsumtion mot all rimlig förmodan skulle minska drastiskt som följd av åtgärder av ovannämnda slag. En annan slutsats än denna måste bygga på den uppenbart helt verklighetsfrämmande föreställningen att dessa skulle medföra höjd produktion och förbättrade möjligheter att med export betala import. Allt talar i stället för att motsatsen skulle bli fallet.

Jag är medveten om att det som hänt på fondbörsen och på andra håll och resulterat i mångmiljonförmögenheter för ett litet fåtal sticker obehagligt i ögonen och fått en psykologisk effekt, som via kravmaskinen, bl a på arbetsmarknaden, kan skada samhällsekonomin. Men det är inte försvarligt att försöka förebygga detta på de sätt som nu är på tal, dvs med åtgärder som skulle innebära en slags endossering av de galna föreställningarna om verkligheten. I stället borde man ta itu ordentligt och envist med vanföreställningarna och som en inledning till detta inte förtrötta i upplysning om vad som hittills skett. Det borde särskilt understrykas, att svenska folket betalat en del av sin konsumtion och u-landshjälpen med hjälp av lån från utlandet.

Den sk "svenska modellen" för ekonomisk politik och en "välfärdsstat" har det alltför länge talats väl om på ofta ganska lösa grunder. Vi borde nu skämmas för den "svenska skandalen" och låta den skamkänslan leda till någorlunda klokt handlande i fortsättningen.